

ТАРАС ФРАНКО В ОЧАХ СУЧАСНИКІВ

Стаття реконструює образ Тараса Франка у дзеркалі мемуаристики на підставі спогадів сучасників та власних згадок автора публікації, відомого вченого-літературознавця і критика.

Ключові слова • біографістика, мемуаристика, спогади сучасників.

Я обрав темою свого повідомлення спогади про Тараса Франка. Може здатися, що матеріалів для такої теми небагато дає життя сина великого поета, який, здавалося б, нічим таким великим себе не прославив.

Ми знаємо афоризм, який часто вживають щодо дітей великих людей: такий-то син чи така-то дочка – найгірший твір такого-то письменника чи такої-то письменниці. Доводилося читати або чути таке навіть стосовно дітей Гете, Льва Толстого, чи й Івана Франка.

Колись Юрій Стефаник розповідав у колі своїх колег щорічника «Слово» у США, що коли в 1926 році він повернувся додому із Львова, де українська громадськість відзначила 25-річчя творчої діяльності письменника, він сказав своїм синам: «Нещасні ви! Ціле своє життя будете в моїй тіні. Ціле життя будете моїми синами»¹.

Хоча буває, що батьки стають тінню дітей: як батько Штрауса чи мати Лесі Українки, залишаючись у їх силовому полі.

Тарас Франко був достойним сином свого геніального батька, але й сам був цікавою особистістю, часткою духовної атмосфери свого часу, тому й сам став об'єктом спогадів людей, які його знали і поважали.

Але почну з маленької власної згадки. Десь усередині 1960-х років я дізнався, що у Львівській організації Спілки письменників України відбудеться зустріч з сином Івана Франка Тарасом Франком, який з якоїсь нагоди відвідав Львів.

Пригадую, я сів у залі і, роздивляючись, помітив, що навпроти портрета Івана Франка сидить дуже подібний на нього чоловік, просто наче двійник. Сусідство портрета і живої людини це особливо підкреслювало.

¹ Див.: Ільницький М. Вийшов з тіні великого батька: про Юрія Стефаніка // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка. 1993. Вип. 1. С. 92–95.

Читаючи тепер спогади про Тараса Франка, я звернув увагу, що ця схожість впала у вічі не тільки мені, а й іншим людям. Так, літературознавець Іван Макаровський у спогаді «Жити працею (спогад про знайомство з сином І. Франка – Т. І. Франком)» розповідає:

«Року 1966-го мені пощастило працювати у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР над рукописною спадщиною українського письменника, педагога, громадського діяча Осипа Маковея – приятеля, сподвижника і послідовника Івана Франка. Хоча мій час для роботи в цій науковій установі не був обмежений, але я не дозволяв собі розслабитись у праці. Адже хотілося скоротити цей час, щоб у такий спосіб заощадити гроші на покупку бажаних книг.

Але чи не найбільше не дозволяло мені розслабитись сумління, підсилене працею іншої людини досить таки поважного віку, яка день за днем, зранку до вечора працювала за столом біля вікна у тій же кімнаті... В сірих очах чоловіка я вловив якусь тугу, журбу, відчуженість, а на обличчі вираз душевної доброти та постійної важкої думи. Не лише його очі і вираз обличчя, але й чоло та позір були схожі до зовнішності Івана Франка»².

А за свідченням львівського вченого і громадського діяча Степана Яреми, «Тарас Іванович був подібний до свого батька, так що часто позував митцям до портретів поета» («Мої зустрічі з Зенею Франко. Фрагмент»)³.

Мав Тарас Франко й інші риси батькової натури: був широко освіченою людиною, добре знав світову класику, написав підручник з історії римської літератури, мав розвинений естетичний смак, що дозволяло йому з критичизмом ставитися і до деяких батькових творів. Часом – з надмірним. Переконливий приклад – аналіз поеми Івана Франка «Лис Микита», чи не найпопулярнішого серед широких читацьких кіл твору.

Так, Тарас Франко подає скрупульозний аналіз цієї поеми, порівнюючи тексти десяти її видань. Ось як він аналізує першу строфу, зіставляючи першу строфу першого варіанта з першою строфою наступних.

Перший варіант:

Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
То цар Лев і повелів
З гір, лісів, лугів і зворів
До високих царських дворів
Поскликати всіх звірів.

А ось і другий, відомий тепер усім:

² Франко Т. Вибране: У 2 т. / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Т. 2: II. Художні твори. III. Мемуарні та автобіографічні праці. IV. З епістолярної спадщини. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я., 2015. С. 576.

³ Там само. С. 598.

...Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Мов дівчина у вінку;
Ожили луги, діброви,
Повно гамору, розмови
І пісень в чагарнику⁴.

Котрий варіант кращий, ставить питання автор? Другий, скажемо ми і він теж так вважає, що кращий. Але робить таке зауваження: «Людський гамір, розмови й пісні слабо підходять до звірячих зборів. Люди на них не були запрошені, й не мали там чого робити»⁵. Людям справді не було там що робити. Але у казках, як знаємо, звірі теж говорять, збірка Франкових казок навіть мала назву «Коли ще звірі говорили», тож у «Лисі Микиті» говорять, і навіть співають пісень. Тому критичне зауваження тут не переконує. А от спостереження, що, коли в першій пісні сказано «надійшла весна прекрасна», а в другій пісні у сьомій строфі, де йдеться про той самий день, Лис Микита каже до Медведя:

Вуйку, ви ж се? Бійтесь Бога!!
Так далекая дорога,
А такий надворі сквар,

то зауваження, що «сквар (спека) у нас весною ще не буває, а більше підходить до часу Зелених свят»⁶. Або: Вовк каже, що вдарений баранами:

Я лиш зіпнув, закрутився,
Та й на землю положився,
Очі кров'ю заплили.

І «що зомлілий я лежу», а Микита при тім «Реготавсь, аж лазив рака», хоч Вовк зомлілий не міг його бачити⁷. Ці та інші місця свідчать про спостережливість критика щодо деталей.

Говорячи про Тараса Франка, слід враховувати обставини, в яких він виховувався, і ті, в яких згодом довелося жити. І треба сказати, що він зумів залишатися у них собою, вдаючись не раз до езопівської мови. Наведу кілька свідчень людей, які близько знали його в київський період життя. Так, історик Ярослав Дашкевич у спогаді «У затінках вілли Грушевського» засвідчував, що «Тарас Франко з його парадоксальним способом мислення міг завдавати клопоту як в університеті (де він пояснював студентам, що в Радянському Союзі — як і в античному світі — також є раби, а після напруженої паузи продовжував,

⁴ Франко Т. Вибране: У 2 т. / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Т. 1: І. Наукові та науково-популярні праці. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я., 2015. С. 391.

⁵ Там само.

⁶ Там само. С. 790.

⁷ Там само. С. 790.

що цими рабами є ... машини), так і поза університетом (ще в Станіславові він, як дуже недовготривалий редактор, намагався випустити обласну газету з кликом „Голодранці всіх країн, збігайтеся!”, переконуючи, що це найдокладніша українська передача гасла „Пролетарі всіх країн, єднайтеся!”)⁸.

Взагалі довгі паузи ставали для нього рятівним колом, коли з уст виривалася якась крамола, що могла йому дорого коштувати. Приміром, на запитання «А які у вашого батька були улюблені письменники?» «Які?!» — Тарас Іванович наче замислився і раптом сказав твердо: «Німецькі!». В залі запала тиша: занадто несподіваною й, м'яко кажучи, несвоєчасною була отака відповідь... Та після довгої «акторської» паузи Тарас Іванович, хитрувато примружившись, закінчив і пояснив: «Кароль Маркс і Фрідріх Енгельс!» І Юрій Шанін завершує свій спогад «Професор-оригінал — Тарас Франко» словами: «Отже, син Каменяра любив, так би мовити, ходити по лезу меча. Але синові українського класика (і філологу-класику) вибачали, звичайно, те, що іншим не вибачили б ніколи»⁹.

Подібні деталі зі спогадів Ярослава Дашкевича і Юрія Шаніна можна знайти і в інших авторів, у яких він грає «під Швейка». Та залишив він і прямі сміливі свідчення про той час і ту атмосферу, в якій йому довелося жити. В одному зі «Спогадів» він розповідає про випадок, коли у Спільці письменників у час хрущовської відлиги спалахнула дискусія про голод в Україні. «Довго здержувані на прив'язі язика розв'язалися на всю потужність, — пише Т. Франко... Виступив і товариш Корнійчук.

— Товариші, хіба справа голоду це для нас, письменників, найважливіша справа? Ви ж, промовці, чи воскресити когось можете, чи лиш хочете? І звідки ви взяли цифри втрат? З якої статистики? Своїх хочете пригноблювати чи заграницю баламутити?

Попередні промовці мов відром холодної води обліті»¹⁰.

У спогаді Василя Захарченка «Він переміг» знаходимо цікаву розповідь: йдеться про те, як вони з Василем Стусом «заходили до видавництва „Дніпро” й зустріли старого чоловіка. Він мав породисте інтелігентне обличчя, був у демісезонному пальті, застібнутому наперекосяк, у шапці, що наїхала йому на сиві брови. Видно, що 30-градусний мороз йому добряче дошкуляв навіть у приміщенні. Василь зупинився перед старим, привітався, назвавши його на ім'я й по батькові. Я вловив тільки слово «Івановичу».

— Дайте, я Вас застібну, — сказав Василь і став застібати його благеньке перекосене пальто.

— Прошу, прошу, — вельможено дозволив старий.

Коли старий спустився вниз, я спитав, хто він

— Тарас Франко, син Івана Франка» [2, 600, 601].

⁸ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 563–564.

⁹ Там само. С. 565–566.

¹⁰ Там само. С. 591.

Звісно, багато з того, що бачив письменник і як він його трактував, не могло бути опубліковано. Мені, приміром, було цікаво, як поставився Тарас Франко до приписуваної Івану Франкові поеми «Папі в альбом». Прямого свого ставлення він тоді оприлюднити не міг. Натомість в одному з фрагментів його літературного твору «Повість безвременних літ про Кирила Мученика» йдеться, власне, про цю поему. Автор дає слово двом ораторам: перший вважає поему твором Івана Франка, другий — підробкою.

Аргументація першого:

«—Товариші! Ви розумієте, як получається! В Америці і по іншим сторонам єсть людиці, які хотіли б зробити Івана Франка, ще далеко до його кончини, зовсім больним, а його секретаря чуть лі не сумашедшим. А ми обов'язательно повинні зробити їх здоровими, обох, і не збіднювати їхню творчість нужно, а збагачувати [...] Хіба ми можемо становиться на одну доску з заморськими бездельніками і разними проходімцями? Отож альбомний твір Івана Яковича Франка треба нам признати автентичеським. Покойний пісатель не тільки його написав, але й підписав, але рукопись викрали львовські вори. Що ми їх розшукувать будемо? З гробів витаскувать? Навіщо це нам? Твір безсумнівно Франковській! Даю вам чесне слово! На всякий случай в своїй основі, принаймні в окремих віршах».

Його опонент мав намір сказати приблизно так:

— Коли б це був твір високої якості, складений в стилю і манері великого Камењра, з гостротою його, хоч би й без глибини з огляду на вік, ніяких доказів автентичності не треба було б. Але, якщо робота бездарна, в черзі безнадійно крайня, тоді вже пробач! Давай автограф. Хоч би й без підпису або копію, або диктант, або відпис копії з того ж часу, а машинопис 30 років пізніший — не годиться. Може тепер когось обдуриш, але перед судом історії ця фальшивка не вдержиться»¹¹.

Але, судячи з твору, слова йому не надали. Довелося чекати ще з 30 літ, поки цей твір визнають фальшивкою.

Велику справу зробили Євген Баран і Наталя Тихолоз, підготувавши таку книжку, яка проливає нові промені світла на постаті Тараса Франка та його батька.

Mykola ILNYTSKYI

TARAS FRANKO IN THE EYES OF HIS CONTEMPORARIES

The article reconstructs the Taras Franko's image in the mirror of memoir studies by the reason of contemporaries' recollections and author's own mentions, as a well-known literary scholar and critic.

Key words: biography studies, memoir studies, memoirs of contemporaries.

¹¹ Там само. С. 245–246.